

Юлія ПОЛТАВЕЦЬ

Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова

Темпоральний патерн антонімічної атракції в українській публіцистиці початку ХХІ ст.

Антонімічна атракція як мовленнєве явище нерозривно пов'язане з явищем антонімії. Теоретичні питання лексичної антонімії в українському мовознавстві розробляли Л. Паламарчук, В. Русанівський, О. Тараненко, Л. Полюга, з позицій стилістики – О. Пономарів, Л. Мацько. Розрізняють мовну (загальномовну) і мовленнєву (контекстуальну) антонімію, або ж системну і текстову, і в сучасному мовознавстві актуальним стає розгляд антонімії не в загальномовному аспекті, а в його конкретній мовленнєвій реалізації.

Значна частотність одночасного сумісного вживання обох членів антонімічної опозиції у газетно-публіцистичному стилі (передусім у плані синтагматики) зумовлюють актуальність дослідження явища антонімічної атракції. **Антонімічна атракція** (далі – АА) – це вживання в мовленні (свідомо, з певною стилістичною метою, чи несвідомо) антонімів у межах однієї синтаксичної одиниці або у кількох суміжних.

Підґрунтям для виникнення атракції є психічні процеси, що відбуваються з тим важлива умова для атракції – наявність в атрактантів спільної ознаки. Так, спільність значення зумовлює синонімічну атракцію, подібність звучання – паронімічну. Підставою виокремлення АА серед лексико-семантичної як її різновиду є те, що вона відповідає сутнісним ознакам атракції як явища, але має свої особливості. АА базується на асоціації за контрастом; її структурні компоненти мають спільну ознаку, адже в антонімів є спільна архісема, а їхні диференційні семи протилежно різні. Протиставлення лексичних одиниць відбувається на основі їхньої подібності в родовому значенні.

Антонімія – лексико-семантичне явище, що побудоване на протиставленні і є виявом системних відношень у мові. Протиставлення – категорія логіки й лінгвістики, що й ускладнює її інтерпретацію мовознавцями. Широке й вузьке трактування антонімії зумовлене тим, що до антонімів зараховують одиниці

лише з контрарним (протилежним) значенням або і з контрарним, і з контрардикторним (суперечливим) значеннями.

В АА синкретизм мислення й мовлення проявляється в тому, що притягуються в тексті не лише лексеми з антонімічними значеннями, а й протилежні смисли. Тож АА охоплює не тільки лексичні антоніми, а й усі одиниці, що реалізують мислення через протилежність і протиставлення: основні репрезентанти АА – системні (загальномовні) або контекстуальні лексичні антоніми, на периферії ж містяться граматичні, субституційні антоніми та антоніми-перифрази.

Для публіцистичного стилю характерне відображення протистояння різних політичних, суспільних сил, влади й народу, зображення суперечностей життя, подій, явищ, тому використання антонімів для нього органічне. Протиставлятися можуть за різними ознаками найрізноманітніші об'єкти мовлення: *Ющенко: хроніка зростання і падіння* (УП, 2010); *Реставрація чи знищення?* (ЛІУ, 2010); *Більше запитань, ніж відповідей* (УМ, 2009); *Марія Матіос: я сапер, а не мінер історії!* (ДТ, 2010). Проте в неоднорідній сукупності антонімічних відношень можна простежити певні закономірності. Для опису моделі, за якою здійснюється АА, використано термін **патерн**. У психології патерн – це стійке, контекстно обумовлене повторення людиною власної поведінки або мислення для досягнення певних результатів¹. Мовний патерн – це динамічна форма, що системно повторюється в мовленні. Для АА характерний мисленнєво-мовленнєвий патерн протиставлення. Він охоплює загальну структуру всіх можливих виявів АА; це родовий структурний патерн, якому підпорядковані динамічні патерни. Патерн протиставлення має фрактальну будову, адже до нього входять самоподібні утворення: усі можливі антонімічні протиставлення подібні до патерна своєю основною якістю, незважаючи на відмінність в поверхневих рисах (різні денотати, їх формальне вираження).

В українській газетній публіцистиці початку ХХІ ст. особливо продуктивними є темпоральний, локативний і посесивний патерни. Члени антонімічної опозиції у межах темпорального патерна протиставляються за часовою ознакою. В основу такого протиставлення чи зіставлення покладені лінійна й циклічна темпоральні моделі. На лінійній моделі міститься *минуле – теперішнє – майбутнє*, які протиставляються попарно: *теперішнє – минуле, теперішнє – майбутнє, минуле – майбутнє*. Теперішнє постає як точка відліку. Якщо в опозицію вступає подія, позначена не на точці відліку, а події по обидва боки від неї – тоді протиставлення абсолютне, протилежне. Патерн має кілька варіацій.

✓ минуле – теперішнє – майбутнє

Ці часові концепти вербалізуються через одиниці різних лексико-граматичних класів: іменники – *Погратися з минулим і майбутнім на Венеціанському фестивалі вирішили відразу двоє режисерів: дебютант Ахмед Махер з Єгипту і досвідчений бельгієць Яко Ван Дормель* (УМ, 2009); прикметники – *Посередині*

¹ Паттерн [в:] *Психологос*, <http://www.psychologos.ru/articles/view/pattern>, [03.08.2014].

Поштової площі, немовби острівець київської старовини, зберігається будівля класичного стилю – колишня Поштова станція, від якої, власне, й походить сучасна назва площі (ВК, 2012); дієслова – Є Алея дружби. Буде й пам'ятник княгині Ользі (ЧК, 2013) тощо.

Вказівка на існування об'єктів позамовної дійсності в часі знайшла відображення в протиставленні класика – сучасність, хоча в лексемі класика сема „час існування” не формує смислового обсягу слова, вона потенційна і актуалізується в контексті передусім завдяки атракційному зближенню: *Тут, у приміщенні колишнього заводу електроприладів, на три поверхи розгорнули виставку творів різних напрямів – від класиків до сучасників, – серед яких є як світові імена, так і нікому досі не відому* (УМ, 2009); [...] ну хіба не ганьба, що *вчетверо менша за населенням Чехія перекладає своєю мовою в десятки і навіть у сотні разів більше світової класики та сучасних наукових і художніх творів і праць!* [...] (ДТ, 2013).

✓ учора – сьогодні – завтра

Продуктивне часове протиставлення назв днів: *Адже сьогодні Віктор Іванович – глава секретаріату, а завтра?* (ДТ, 2008). Атрактантів може бути більше двох, але протиставлення відбувається попарно, напр. *Позавчора і вчора коаліційну угоду затвердили на своїх з'їздах ХДС/ХХС і ПВД; сьогодні відбудеться перше засідання нового складу Бундестагу, а завтра Ангелу Меркель офіційно оберуть канцлером Німеччини* (УМ, 2009). Схема АА (А, В, С, D – атрактанти): 1) А ↔ В → 2) (А + В) → С ↔ 3) С ↔ D. Така послідовна атракція дає змогу показати зображуване в динаміці.

✓ старий – новий

За опозицією „старий – новий” протиставляються предмети як такі, що вже існували, і такі, що виникли пізніше, відносно недавно. Антонімічні атрактанти, виражені прикметниками в словосполученнях зі зв'язком узгодження, стосуються або одного означуваного слова: *Серед них – і старі та нові зірки української естради, й депутати, й академіки [...]; „Залежани” проблеми й зовсім „свіжі”, байдужість керівників на місцях, нерідко просто потреба в спілкуванні приводять мешканців Київщини на прийом до голови Київської облдержадміністрації* (ЧК, 2013); *„Придбала новий холодильник, а разом з ним і нову проблему: куди подіти старий”* (Х, 2006), причому антоніми поєднані сполучниками сурядності або різних означуваних слів у складі різних словосполучень: *Стара дружба і нове посольство* (УМ, 2009); *Нові симптоми давніх болячок* (ДТ, 2011). Знаходить вияв опозиція „старий – новий” і в субстантивованих одиницях: *Старе «запили», по нове пішли* (УМ, 2009). Антонімічні атрактанти, виражені різними частинами мови, поєднуються у підрядному словосполученні зі способом зв'язку прилягання: *Уряд Норвегії: старе по-новому* (УМ, 2009).

✓ малий – старий; молодий – старий; малий – дорослий

Опосередковано часові протилежності передаються через позначення віку людини, який виконує функцію своєрідної часової осі: *Діти щирі у своїх емоціях*

і бачать світ інакше, ніж дорослі (ДТ, 2009); *Бо на кастинг „Народної зірки” зібралися і старі, і малі* (УМ, 2009); *Турбота про дітей і ветеранів, підготовка до зими* (ЧК, 2013); *Будемо шанувати те, що зробили наші прадіди, і поновимо те, що потребують нащадки* (ЧК, 2013).

Позначення вікових відмінностей поєднується із вказівкою на свояцтво: *Схилили голови перевізчани – дідуся та бабусі, їхні діти та онуки* (ЧК, 2013).

З віком особи безпосередньо пов'язані її соціальні статуси: *Так і купувалися, попиваючи пиво та коньяк для зігріву, обговорюючи нагальні проблеми студентського і пенсіонерського життя [...]* (УМ 2009).

✓ секунда – вічність; тимчасовий – постійний (часова протяжність)

Часова протяжність знаходить мовне втілення у використанні лексем, що є одиницями вимірювання часу: *мить, хвилина, день, місяць, рік (роки), вічність*. Атрактанти протиставляються за тривалістю: *Виграєш хвилини – втрачаєш життя* (ВЗ, 2010).

Суб'єктивне сприйняття людиною часу відрізняється від його об'єктивної тривалості. Цим зумовлена АА одиниць на позначення часу: *Десять років – як одна мить* (УМ, 2009); *Лесь Танюк: Ситуація швидко мінялась, і за день ми проживали місяць* (УМ, 2009).

Часове членування дійсності за протяжністю знаходить вияв також в антонімічній опозиції *тимчасово – постійно*: *Після тимчасового зберігання картоплю закладають на постійне* (ЧК, 2013). З нею пов'язана також опозиція *початок – кінець* для подій, явищ, суспільних процесів: *Є у кризи початок, та коли буде кінець?* (УМ, 2009).

Час, репрезентований лексемами *вічно, у всі часи, завжди*, осмислюється як постійний час, тобто такий, що знаходиться поза часовою віссю. Предмети, явища, які характеризуються віднесенням до цього часу, сприймаються як такі, що не мають ні початку, ні кінця або як такі, що одного разу виникли й існують, та протиставляються тим, що виникають час від часу й можуть повторюватися через певні часові періоди (*щороку, щомісяця, щодня*): *Вони, тут майже досяжні, але, як завжди, мінливі, загадкові, навіюють роздуми про мить і вічність, добро і зло, правду й кривду* (В, 2012); *Втім, рік у політиці – це майже вічність, особливо коли врахувати обставини, що працюють на користь нинішнього президента США* (ДТ, 2011); *Щоденний біль одразу множить на одвічний, що бере витоки з 86-го* (ЧК, 2013).

✓ спочатку – тепер – потім (часова послідовність)

АА вказує на послідовність подій, явищ у часі: *Моральна перевага нинішньої влади над злочинною попередньою полягає у тому, що її вважають більш правдивою* (УП, 2014). Важливе значення для вираження таких часових відношень відіграють прислівники: *Спочатку його били тільки руками, стараючись, щоб не залишалося слідів, а потім, „захопившись”, ногами й гумовим кийком – по животі, грудях, нирках* (ДТ, 2009); *Спочатку гроші обіцяли виділити зі стабілізаційного фонду, потім – з прибутку Нацбанку* (ДТ, 2009); *Так в усьому світі*

і є: спочатку святкують Різдво – 25 грудня, а вже потім – Новий рік (УП, 2009), Інші писали кілька заяв і займали три черги – десь раніше отримаю, а десь пізніше (ДТ, 2008), а також прийменники: Українці могли відзначитися і до того, і після (УМ, 2009).

Кожна з частин антонімічної опозиції може бути виражена обставиною часу, підрядним реченням: *А цього року в мене фактично збулася давня мрія – просто зранку походити по музеях, а потім випити чашку чаю з подругами* (УМ, 2010); *Очільник штабу Олексій Хименець спочатку погодився дати коментар, а коли взнав зміст питання, так і не вийшов на контакт* (УП, 2009).

Циклічна часова модель полягає у повторенні подій через певний проміжок часу і схематично нагадує коло.

✓ добовий цикл

Добовий цикл становлять *ранок, день, вечір, ніч*, що протиставляються парами *ранок – вечір, день – ніч*, і зіставляються через кореляції *ранок – ніч: Павленко працює „з ранку до ночі” і живе в кредит* (УП.т, 2006); *день – вечір: Удень – в прокуратуру, ввечері – у театр...* (ВЗ, 2011).

Протиставлення протилежностей має, крім зіставно-протиставного, значення об'єднання: *А от у години пік, зранку і ввечері, вишиковуються довжелезні черги, коли переїзд закривається для руху залізничного транспорту* (ВЗ, 2010), повного охоплення зображуваного в часовому плані: *Та чи могло бути інакше, якщо народні обранці і вдень, і вночі штампують закони на радість усім громадянам* (Д, 2015), указує на послідовність подій: *Що потрібно, щоб ми кожного ранку могли без стресу виходити з дому на вулицю, а ввечері так само без стресу дивитися випуск вечірніх новин?* (УП, 2010); *Буває, що увечері сідаємо за написання пісні, а зранку розбігаємося відразу по роботах* (Е, 2009).

✓ цикл, пов'язаний з порами року

Мовні одиниці на позначення чотирьох пір року в АА поєднуються:

1) попарно за схемою „А↔В”, де А і В – протилежно протиставлені антонімічні атрактанти: *літо – зима, весна – осінь: „Шалена білка» планує приймати відвідувачів не лише влітку, а й взимку* (ЧК, 2013); *Але якщо він триватиме, то осінні зародки економічного відновлення до весни можуть прорости пагонами стабільного розвитку”* (УП, 2009). Найчастіше атракція діє між опозитами *літо – зима*, зокрема зі значенням „постійно”: *У лісі під Борисполем знайшли чоловіка й чотирьох дітей, які впродовж шести років – і влітку, і взимку – жили в халабуді з клейонки* (ЧК, 2013);

2) попарно за схемою „А→В”, де А і В – зіставлявані атрактанти, які змінюють один одного у межах часового циклу: *весна → літо, літо → осінь, осінь → зима, зима → весна*. Кожна наступна пора року – заперечення попередньої, на основі чого й відбувається протиставлення: *Хоч як опирається зима – весна вперто пробиває собі дорогу: сніг тане під сонячними цілунками, струмки стрімголов зливаються до купи, а з проталин парує земля, вже вагітна зелом-травою* (ДТ, 2012);

3) три атрактанти за схемами „ $A, B \leftrightarrow C''$ / „ $A \leftrightarrow B, C''$: Весна й літо в розпал осені (ЛГ, 2013), „ $A, (B), C \leftrightarrow D''$ / „ $A \leftrightarrow B, (C), D''$ (B, D – невиражені атрактанти, але вони містяться в часовому циклі між двома вираженими атрактантами): Перші козаки були ухадниками, які з весни до осені жили в пониззях Дніпра, а на зиму поверталися до своїх сімей до віддаленої від степу Городової України (Е, 2008); По всій довжині південної, прибережної, частини ділянки санаторію тепер височіє глухий паркан, що закриває дітям морський краєвид і майже впритул підійшов до тераси, де і взимку біліють ліжка під навісом, а з весни й до осені діти тут і відпочивають, і сплять – словом, живуть, вдихаючи те саме цілюще повітря (ДТ, 2013), „ $A \rightarrow B, B \leftrightarrow C''$ Навесні сійте буряки – для літа, а літом – на зиму (РС, 2014). Ці схеми реалізації АА підпорядковані критерію „холодна пора року – тепла”.

4) усі чотири із атрактантів вживаються одночасно в основному тексті публіцистичного видання і в паратексті за схемами: „ $A \leftrightarrow B, C \leftrightarrow D''$: Весна, осінь, зима і літо... (Д, 2003), „ $A \rightarrow B \rightarrow C \rightarrow D''$: Як правило, така система показує результат за рік експлуатації, тобто потрібен повний цикл – зима, весна, літо, осінь – і буде чітко зрозуміло, якими є якісні показники цієї машини (Д, 2014), „ $A \rightarrow B, C \rightarrow D''$: Дитячий подив перед незворотним перебігом зими й весни, літа й осені (В, 2011).

За наведеними схемами реалізується експліцитна АА, а імпліцитна полягає в тому, що один із атрактантів виражений у тексті, інший – міститься в тезаурусі адресата, а в тексті не наявний. Така АА знаходить вияв у трансформації прецедентних текстів. Продуктивним виявився фразеологізм „курчат по осені рахують”: Депутатів по весні рахують (Ч, 2008); Усе це просто чудово, черновецьких у нас справді по весні рахують – так було в минулому і буде в майбутньому, як говорив колись позафракційний Еклезіаст (УМ, 2008).

Зіставлення пір року стосується не лише безпосередньо явищ природи, часу перебігу подій, а й метафорично вживається для опису соціальних, політичних, економічних сфер: Зима в економіці країни в самому розпалі, тож навіть майбутні весна – літо, швидше за все, не розморозять столичного ринку нерухомості (ДТ, 2013); Учораїні студенти, на яких величезне враження справила вікопмна доповідь Микити Хрущова про сталінські зlodіяння, були певні, що за відлигою прийде весна, а потім – вжарить спекотне літо (УП, 2010). Опосередковано протиставлення здійснюється також через використання символів, якими позначають відповідні місяці, пори року: „Парламентська на бруньках чи на пожовклому листі? (ВЗ, 2010) (стаття про час проведення виборів до Верховної Ради: березень 2011 чи жовтень 2012 року), через використання асоціацій, пов'язаних з ними, і метафор: Але навіщо весна, яка веде до осені надій і загрожує зимою демократії? (ДТ, 2012).

Вживання антонімічних пар в публіцистичному тексті має значний стилістичний потенціал. Основна стилістична функція АА – функція контрасту. Контраст виникає при залученні семантично корелятивних або протилежних

одиниць. На основі АА створюються також такі стилістичні фігури, як оксиморон і антитеза.

АА проявляється в основному тексті й у заголовках, лідах. Заголовки з антонімічними атрактантами звертають на себе увагу читача, зацікавлюють його, а також налаштовують на правильне сприйняття тексту, накреслюють ідею газетної публікації.

Газетно-публіцистичний матеріал, починаючи із заголовка, може бути побудований на протиставленні з використанням антонімічних пар, і тоді АА організовує весь текст, пронизує його на змістовому й лексичному рівні. Антоніми, що утворюють антонімічний корпус тексту, беруть участь у створенні текстів, які організовані за принципом контрасту, тобто текстів, у яких протиставлення на вищому змістовому рівні підкріплюється протиставленням на рівні форми, і таким чином, антонімічні опозиції, які пронизують увесь текст, сприяють розкриттю контрасту, одночасно забезпечують смисловий взаємозв'язок елементів тексту².

Отже, АА дає змогу реалізувати одне із завдань публіцистики – показати життя у його складності, в єдності протилежних, суперечливих виявів, боротьбу одних суспільно-політичних сил з іншим, протиставити одні погляди, ідеї іншим. Необхідність співвіднесення інформації, що подається у публіцистиці, з реаліями політичного, суспільного життя, їх часове окреслення, зумовлює широке використання мовних засобів для вираження часових відношень між подіями саме через темпоральний патерн АА.

Притягуватися, тобто вживатися в синтагматиці або в парадигматиці й брати участь в комунікативному акті, можуть одиниці, що належать до одного лексико-семантичного класу або до різних. В останньому випадку йдеться про субститути лексем-антонімів. Це явище має місце, оскільки в мовленнєво-мисленнєвому процесі притягуються не стільки лексеми, скільки смисли, а антоніми-атракти – це їхнє мовне втілення, вираження. АА може бути експліцитною (коли усі атрактанти представлені у тексті) й імпліцитною (один атрактант вживається у тексті, інші мають на увазі, мовець його декодує). Темпоральний патерн АА реалізується через лінійну та циклічну часові моделі.

Перспективним вбачається дослідження АА на різних мовних рівнях, зокрема семантичних еквівалентів антонімів, ролі АА в організації тексту, її функцій у різних жанрах публіцистичного стилю.

ДЖЕРЕЛА

В – Віче (<http://www.viche.info/>).

ВЗ – Високий замок (<http://www.wz.lviv.ua/>).

² Н. Боева, *Грамматическая антонимия в современном английском языке*, Москва 2001.

ВК – Вечірній Київ (<http://www.eveningkiev.com/>).
Д – День (<http://www.day.kiev.ua/>).
ДТ – Дзеркало тижня (<http://dt.ua/>).
Е – Експедиція XXI (<http://www.ex21.com.ua/>).
ЛГ – Львівська газета (<http://www.gazeta.lviv.ua/>).
ЛУ – Літературна Україна (<http://litukraina.kiev.ua/>).
РС – Рідне село (<http://www.ridneselo.com/>).
УМ – Україна молода (www.umoloda.kiev.ua/).
УП – Українська правда (www.pravda.com.ua/).
УП.т – Українська правда. ТаблоID (<http://tabloid.pravda.com.ua/>).
Х – Хрещатик (<http://www.kreschatic.kiev.ua/>).
Ч – Час (<http://chask.net/>).
ЧК – Час Київщини (<http://chask.net/>).

ЛІТЕРАТУРА

Боева Н., *Грамматическая антонимия в современном английском языке*, Москва 2001.
Паттерн [в:] *Психологос*, <http://www.psychologos.ru/articles/view/pattern> [03.08.2014].

THE TEMPORAL PATTERN OF ANTONYMIC ATTRACTION IN UKRAINIAN JOURNALISM AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

The article is devoted to the temporal pattern of antonymic attraction in Ukrainian journalism at the beginning of the 21st century. It was found that synonymic, paronymic and antonymic attractions are kinds of lexical attraction. The mechanism of antonymic attraction is based on the fact that there is attraction among linguistic units, based on their semantic similarity. The temporal pattern is considered. It appears in the transformation from linear and cyclical time. Paradigmatic and syntagmatic types of the functioning of antonymic attraction were analyzed. Special attention was paid to the semantics and functions of antonymic attractants in Ukrainian newspapers. In the conclusion, the function of the temporal pattern of antonymic attraction in journalistic style is discussed. It is an important indication of the Ukrainian journalistic style.

Key words: Ukrainian journalism, antonymic attraction, syntagmatic and paradigmatic attraction, language pattern, temporal pattern.